

Pelcz Katalin*

NEMESKÉRI KISS PÁL, A GRAMMATIKAÍRÓ ÉS FERENC JÓZSEF MAGYARTANÁRA

Bevezetés

Tudott Ferenc József magyarul? A kérdés egyszerűnek hangzik, mégsem adható rá egyértelmű válasz. Kevés azon feljegyzések száma, amelyek arról számolna be, hogy Ferenc József használta a magyar nyelvet. Ezen kevés számú alkalmak közül a legnevezetesebb a magyar királlyá koronázás napja, amikor magyar nyelven tette le az esküt. De az eskü szövegét szóról szóra is be lehet tanulni, ez nem jelenti azt, hogy hosszabb tanulási folyamat alatt kialakult aktív nyelvismeret előzte meg a koronázási ceremóniát. Az valószínűsíthető, hogy 1849-et követően nem sok lehetősége volt magyartudásra szert tenni, vagy esetleg a meglévő nyelvtudását kamatoztatni. Tehát, amennyiben Ferenc József tanult magyarul, a feltett kérdésre a választ korábban, 1848 előtt kell keresnünk. Találunk is utalást Angyal Dávid (1942: 25) és Gerő András (1999: 19) monográfiájában. Mindketten megemlítik Nemeskéri Kis Pál azon bejegyzését, melyet a tanár az az évi iskolai füzetbe jegyez fel. Ebben elégedetten szól a főherceg magyar nyelvtudásáról. Így nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy *1847-ben Ferenc József jól beszélt magyarul*, s ez Nemeskéri Kis Pálnak is köszönhető. Valamint találunk egy arcképet, mely a gyermeket díszmagyarban ábrázolja (l. Gerő 1999: 128). A kép 1840-ben készült. Abban az évben, amikor Nemeskéri Kiss Pál lett Ferenc József tanára. Vajon milyen kulturális és nyelvismeretre vonatkozó következtetéseket vonhatunk le ezekből?

A történelem tankönyvekben nem találunk Ferenc József magyar nyelvtudására vonatkozó információt, s ezért a köztudatban is az él, hogy legfeljebb egy-két szó, kifejezés erejéig ismerte és használta a magyar nyelvet. Pedig *a gyermek Ferenc József tizenegy éven keresztül tanult magyarul*.

A dolgozat célja nem az, hogy ezen tizenegy év magyartanulását áttekintse, hanem az, hogy a főherceget leghosszabb ideig, hét évig oktató Nemeskéri Kiss Pál¹ *Magyar Grammatikáját*, s Ferenc József *Magyar gyakorlások* című kéziratot füzeteit bemutassa.

---

* Pelcz Katalin, PhD hallgató, nyelvtanár, Pécsi Tudományegyetem, Nemzetközi Oktatási Központ, kata@isc.pte.hu

¹ Nevét a források néhol egy, néhol két s-sel írják.

Az eddig fel nem tett kérdésekre a válaszokat a Collegium Hungaricum, Magyar Ösztöndíj Bizottság ösztöndíjának támogatásával kerestem.² Célom, hogy bemutassam egy érdekes kor érdekes személyiségét és az általa írt grammatikát, valamint felhívjam a figyelmet arra a több füzetből álló³ kéziratra, mely a *Magyar gyakorlások* címet viseli, és mindeddig elkerülte a kutatók figyelmét.

1. Művelődéstörténeti háttér

Mai szemmel nézve, nem lehetett sok gyermeki öröm koronahercegként felnőni a Habsburgok bécsi otthonában. Ugorjunk vissza bő másfél évszázadot, s vázoljuk fel, mit tudunk Ferenc József tanuló éveiről.

Ferenc József még nem töltötte be a hatodik életévét, mikor Zsófia főhercegnő és Metternich kiválasztotta azt a személyt, akinek az irányításával megkezdte tanulmányait. Egy katonatiszt, Gróf Bombelles Henrik kapta meg a főnevelő tisztségét, mely cím megnevezése az *ajo* volt. Főnevelői feladatainak értelmében ő volt a valamennyi koronaörökös gyermek oktatásáért felelős személy; az ajo osztotta be a főhercegek idejét, határozta meg, hogy mit és milyen szellemben tanuljanak. A gyermekeknek volt külön személyi nevelőjük is, akik külön is ellenőrizték az egyes hercegek tanárainak munkáját.

Mielőtt a koronaherceg megkezdte volna tanulmányait, megtervezték, hogy mely tantárgyakat és ismereteket kell elsajátítania. Végigtekintve Ferenc József tanulmányain, elmondható, hogy a katonai ismeretek és a nyelvtanulás adta meg az oktatás két pillérét.

Ami pedig a szellemet illeti, erről Angyal Dávid a következőket idézi monográfiájában (1942: 16): *Az uralkodó ne legyen pusztán nevének aláírója. Igyekezzen az ügyek lényegébe bebatolni idegen segítség nélkül. Ennek meglesz üdvös hatása, amennyiben az elposványosodott bürokrácia önálló tevékenységre ébreszti.*⁴

A főherceg órarendje igen zsúfolt volt, reggeltől estig tudós férfiak tanították különböző tudományokra. Évi tizenegy hónapon keresztül folyt az oktatás; csak a szeptember szolgált a pihenésre. 15 éves korára elvégezte „a középiskolainak nevezhető tanfolyamot” (Angyal 1942: 19). Tanulmányait jól átgondolt rendszerben és módszer szerint folytatta. A tantárgyak között szerepelt a vallás, a német, francia, magyar, cseh, olasz, görög és a latin nyelv, a latin filológia, a matematika, a logika, a retorika, az etika, az esztétika, a filozófia, az irodalom, a történelem, a lélektan, a természettudomány, a közjog, a nemzetközi jog, a kormányzás, a diplomácia, a szép-

---

² Köszönöm a lehetőséget a bécsi Collegium Hungaricumnak és a Magyar Ösztöndíj Bizottságnak. Itt mondok köszönetet Dr. Fazekas Istvánnak a témafelvetésért, az értékes segítségért.

³ A füzetek pontos számának meghatározására nem vállalkozom, mivel a lapok az idők folyamán szétestek. Ami elmondható, hogy legalább három füzet került – több darabban – egy leltári szám alá az Österreichische National Bibliothek Handschriften-, Autographen- und Nachlaß-Sammlung katalógusában.

⁴ Steinitz, Eduard Ritter von 1931. *Erinnerungen an Franz Joseph I.* Berlin.

írás és a katonai ismeretek. Ezen kívül a Habsburg-ház férfitagjainak a hagyomány szerint el kellett sajátítaniuk egy polgári foglalkozást, így tanult Ferenc József asztalosnak.

Szenteljünk most figyelmet a nyelvek, ezen belül a magyar nyelv oktatásának. Az ajo fontosnak tartotta, hogy nyelvtanárai anyanyelvi oktatók legyenek. A leendő uralkodó különösen jeleskedett a nyelvtanulásban. Míg a matematika és a történelem tanára arra panaszkodik, hogy figyelme lankad, addig a nyelvtanárainak jelentései között nem találunk ilyen utalást. „A nyelvek elsajátítását segítette, hogy a játszótársak között cseh, lengyel, és magyar arisztokraták gyerekei is voltak” (Gerő 1999: 18), s ötéves korában volt egy magyar dajkája is. Oktatásának második évétől pedig heti három és fél órában kezdett magyarul tanulni.

2. A nyelvtanár

Az 1793-as születésű Nemeskéri Kis Pál 1840-ben lett a főherceg tanára. Nem csupán magyar nyelvet tanított, hanem ő kapta meg a latin nyelv oktatásának feladatát is. Az apátkanonokot ekkor már elismert és megbecsült nevelőként és nyelvkönyvrőként tartották számon. 1818-tól az Eszterházy-fiúk nevelője, majd a bécsi egyetem könyvtáránál segédtsízt és magyar nyelv- és irodalomtanár a Theresianumban. A magyar nyelv és kultúra(!) gondos, elkötelezett tanítója. Fontosnak tartja, hogy a nyelvet, mint információforrást is bevonja a tanításba⁵. A magyar kultúrával kapcsolatos ismereteket nem korlátozza a magyarórára, a latin nyelv oktatását is felhasználja arra, hogy megismertesse tanítványát a magyar földrajzzal és történelemmel. 1843-ban részt vesz Ferenc József első magyarországi útjának megszervezésében. A Balaton és a Bakony mély benyomást tesz a tizenhárom éves gyermekre, de arról már nem tesz feljegyzéseiben említést, hogy Kisfaludy Sándor saját műveivel szórakoztatta a jeles vendégeket a sümegi várban. Nemeskéri Kis Pál 1846-ban lett a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja, és haláláig, 1847-ig volt a főherceg tanára.

3. A grammatika

Nem bizonyítható, de feltehető, hogy Kis Pál saját nyelvtankönyve alapján tanított. Nem bizonyítható, mivel a fennmaradt *Magyar gyakorlások* füzetek csupán összefüggő szövegeket, feltehetően diktátumokat tartalmaznak.

Nemeskéri számos publikációja közül⁶ jelen vizsgálat tárgyát a főműve, az 1834-ben Bécsben megjelent *Ungarische Grammatik nach einer neue und leicht*

⁵ A tanórákon szépirodalmi műveket is olvastott, jelesül a *Falu jegyzője* című regényt.

⁶ A teljesség igénye nélkül álljon itt néhány műve: *Rövid földleírás a legújabb polgári változások szerint. Tanuló ifjak számára.* Bécs, 1818.; *Tanítás módja. A városi és falusi iskolamesterek számára.* Buda, 1830.; *Aufgaben zur Übung in der ungarische Sprache und einige Lesestücke nach der Interlinear-Methode Für alle Liebhabern dieses Idioms, zunächst aber für jene, die des Verfassers Grammatik gebrauchen.* Bécs, 1835.; *A magyar literatura remek darabokban. Kézi könyvül a tanító intézetek számára.* Bécs, 1835.

*faßlichen Methode theoretisch und praktisch bearbeitet*⁷ képezi. Miben rejlik a „könnyen felfogható módszer”, illetve az „elméleti és gyakorlati feldolgozás”?

A nyelvtankönyv három szerkezeti egységre tagolódik. Az első 80 hosszabb-rövidebb paragrafusban magyarázza a nyelvtant, néhol feladatokkal gyakoroltatja azt. A második „Néhány az életben gyakran előforduló szóllásmondás”-t gyűjt csokorba, a harmadik rész pedig egy „Olvasókönyv, mellyben könyebbről nehezebbre lépcsőként történik az által menetel”.

3.1. A nyelvtani leírás első szakasza: a betű és a kiejtés

A könyv címéből ugyan nem erre következtetnénk, de a *Grammatika* felépítése klasszikus, nem tér el a kortárs nyelvtanoktól. A korszak nyelvtankönyveitől nem idegen, hogy pontokba, paragrafusokba rendezve ismerteti a nyelv rendszerét.⁸ Akkoriban a nyelvet már mint rendszert tanították; és olyan rendszerben mutatták be, amely készül átlépni, vagy már átlépte a latin nyelv szabta korlátokat.

Az első rész (1 paragrafus) és második rész (7 paragrafus) címében elkülöníti a betűket és a kiejtést, de az első szakaszban az ábécé betűit (31 betűt) hangokként definiálja. A második paragrafus, a magánhangzókat és a mássalhangzókat választja ketté, hét magánhangzó rövid és hosszú ejtését ismerteti. A harmadik paragrafus ekként szól:

§. 3.

*Gleichwie in Musik in harte und weiche (dur und moll) Töne zerfällt, eben so werden die Selbstlaute bei den Ungarn die harte und weiche eingetheilt. Die harte sind: a, o, u, die weiche: e, ö, ü. Das i ist halb hart halb weich. – Diese Eintheilung ist äußerlich wichtig, den auf ihr beruht die ganze Sprachlehre.*⁹

A zene világából hoz példát a magas és mély magánhangzók leírására, felhívja a figyelmet az *i* „félíg kemény és félíg lágy” voltára, valamint hangsúlyozza, hogy ez egy különösen fontos szabály, mely kihat az egész nyelvtanulásra.

⁷ *Magyar grammatika egy új és könnyen felfogható módszer alapján, elméleti és gyakorlati feldolgozásban.*

⁸ Ilyen szerkezetű még például Vályi András, pesti egyetem magyar tanszékének tanára által írt *Fundamenta linguae Hungaricae. Grundlinien der Ungarischen Sprache* (Pozsony, 1793) kezdő nyelvtanulóknak írt könyve; Márton Józsefnek, a bécsi egyetem magyartanárának a *Praktische ungrische Sprachlehre* c. 1810 és 1839 között tíz kiadást megélt nyelvkönyve; Ballagi Moritz *Ausführliche theoretisch – praktische Grammatik der Ungarischen Sprache für Deutsche* (Pest, 1854.), vagy Zimmermann Jakab *Nyelvgyakorlatok* c. tankönyve (Pest, 1856)

⁹ Miként a zene, amely kemény és lágy (dúr és moll) hangokra oszlik, éppen úgy a magyar nyelv magánhangzói is a kemény és a lágy hangok csoportjába oszthatódnak. A kemények: *a, o, u, a* lágyak: *e, ö, ü*. Az *i* félíg kemény félíg lágy. – Ez a felosztás különösen fontos, mert ezen alapszik az egész nyelvtanulás (ford. P.K.).

Külön paragrafust szentel az *é*, valamint a zárt és nyílt *e* ejtésének, ismerteti, hogy ennek a magánhangzónak három ejtési módja van, az elsajátításhoz pedig azt a tanácsot adja, hogy figyelje meg a nyelvtanuló az anyanyelvi beszélők kiejtését.

Az „összetett betűket” (*cs, cz, gy, ly, ny, sz, ty, zs*) német és francia kiejtési mintákkal, valamint magyar szavakkal illusztrálja.

Az egész nyelvtanon végighúzódik az a mód, hogy a magyar nyelvi példái mellett megtalálható a német nyelvű – nem szolgál – fordítás.

sz, wie das deutsche ß; z. B szag, Geruch, szeg, Nagel, szív, Herz;

ty, wie das französische ti im Worte metier; z. B. tyúk, Henne; atya, Vater.

A szerző összehasonlító szemléletmódját mutatja, hogy leírja az *s, v, és z* hangok ejtését, melyek különböznek a német kiejtéstől.

A kiejtés ismertetésének utolsó paragrafusaként ír a régi családnevek írásának és olvasásának különbségeiről, majd az elméleti rész zárásaként tesz meg két megjegyzést. Felhívja a figyelmet arra, hogy a *cs*-t és a *cz*-t régen *ts*-nek és *tz*-nek írták, másodikban pedig megtaláljuk az első, helyesírásra vonatkozó ismereteket, miszerint a neveket és titulusokat nagybetűvel írjuk; egy beszédet (!), vagy egy verset is nagy betűvel kezdünk, mint ahogy a pont után is nagybetűt írunk; akárcsak a kettőspont után, ami az idegen beszédet bevezeti.

Tehát megjelenik az a gondolat, amely szerint a helyesírás három alappillére a kiejtés, a szóelemzés és a hagyomány.

Az olvasási gyakorlat az eddig ismertetetteket precízen gyakoroltatja. Ez az egyetlen hely a műben, ahol a mondatok fordítását nem tartalmazza a könyv. Ennek ellenére, a mondatok tartalmából feltételezem, hogy azokat lefordították, s a diákok memoriterként adtak róla számot. Íme néhány, a kiejtést gyakoroltató példamondat:

Az Isten az égnek és földnek ura. A bölcs embert se a szerencse se a szerencsétlenség meg nem változtatja. Ferencz Császárt és Királyt az Isten éltesse. A Magyaroknak nemzeti billege hazáját szeretni. Az igaz barátság csak nemes szívben lakik. Nagy szégyen szokta követni a kevélységet. A hattyú büszkén úszik a víz színén. A zsidók el vannak szórva az egész világon. Madarat tolláról, az embert társáról öszmerbetni. Keveset beszélly, de okosan.

3.2 A beszéd részei

A *Grammatika* a további 40 paragrafusban a beszéd részeit (=szófajokat) taglalja, kilenc csoportba sorolva azokat:

1) der Artikel (Wortanzeiger) 2) das Nennwort 3) Fürwort 4) Verhältnißwort 5) Zeitwort 6) Mittelwort 7) Nebenwort 8) Bindewort 9) Empfindungswort.¹⁰

¹⁰ A fordításban törekszem arra, hogy a grammatikai szakszavak megőrizték képességüket, ezért – ahol lehetőség nyílik rá – tükörfordítást is alkalmazok. 1. névelő (a szó felvezetője) 2. névszó 3. névmás 4. viszonyzó (= toldalék) 5. időszó (= ige) 6. melléknévi igenév 7. hatá-

A szótan és az alaktan, esetenként a mondatban, együtt kerül elemzésre, s tárgyalása igen tág – morfológiai, szintaktikai és szemantikai – alapokon nyugszik. Ez a rész teszi ki az elmélet jelentős hányadát (80 paragrafusból 40!). Ennek oka, hogy „a latin grammatikairás értelmezésében a grammatika megalkotása lényegében egyet jelentett a szófajok tárgyalásával”, a szavakat tartották a nyelv legfontosabb részének (Nyomárkai 2002).

Amikor Kiss Pál bemutatja a határozott és határozatlan névelőket, utal egy korabeli, vitatott nyelvtani kérdésre is. Ismerteti, hogy többen az *azt* tekintik névelőnek, és ahol mássalhangzó miatt elhagyják a *z*-t, ott annak hiányát ’-vel jelölik. Ezt helytelennek ítéli, és leszögezi, hogy a névelő az *a*, amihez ha kell, hozzájárul egy *z*.

Többször is hangsúlyozza a magyar nyelv előnyeit, például azt, hogy nincsenek nemek.

A névszókat három csoportra: főnevekre, melléknevekre és számnevekre osztja.

A toldalékolás, illeszkedés szabályával egybekötve megtanítja, a hagyományos, latin mintán nyugvó esetragokat.

1. Nominat	–	–
2. Genitiv.	-é	-é
3. Dativ	-nak	-nek
4. Accusativ	-t, -at, -ot	-t, -et, -öt

A szabályt alkalmazva az ezt követő táblázat a *dió* és az *erő* szó toldalékolását mutatja be egyes és többes számban. A könyv ezen szakaszában nem alkalmazza Verseghy Ferenc sokesetű rendszerét¹¹, valamint az *-é* birtokjelet tekinti a birtokos eset ragjának. A későbbiekben – engedve a funkció szorításának – már a *-nak/-nek* jelenik meg, mint a birtokos eset ragja. Egybegyűjti a toldalékolás speciális eseteit:

1. amennyiben a szó utolsó betűje *a* vagy *e*, az *a*-ra és *e*-re változik,
2. hangkivetés jelensége,
3. rövidülés,
4. *v* végű főnevek,
5. az *i* „félíg lágy, félíg kemény” volta.

A német fordítással feltüntetett példák itt sem maradnak el.

Elmagyarázza a melléknevek fokozását, valamint annak viselkedését a mondatban, egyeztetési szabályait, a melléknév jelzői és predikatív szerepét.

A számnevek osztályait a kérdőszavak segítségével különíti el – *Hány?*; *Hány-szor?*; *Hányadik?*; *Hányféle?*; *Hányas?*; a tőszámok paragrafusában tárgyalja a „tőszámból képzett határozókat”.

---

rozó 8. kötőszó 9. érzetszó (véltetőleg a hangutánzó, hangfestő, esetleg az indulatszavakra gondolhatott. A nyelvtan kevés következtetlensége közé tartozik, hogy ezt a kategóriát nem mutatja be).

¹¹ Versegi, Franciscus 1793. *Proludium in Institutiones Linguae Hungaricae*. Pestini; Verseghy, Franz 1805. *Neuerfaßte Ungarische Sprachlehre*. Pesth.

A személyes névmások esetében is követi a négy eset rendszerét (*én, enyim, nekem, engemet*), megjegyzésben felhívja a visszaható névmásra és a több alakban használatos névmásokra a figyelmet (*minket vagy bennünket, titeket vagy benneket*).

A mutató névmások bemutatásánál kitér azok módosítóként való használatára is.

A kérdő névmások¹² és a vonatkozó névmás ismertetése után hosszabban elidőzik a „sajátító névmásoknál”, itt tárgyalva a birtokos személyragozást is. A főnévragozásnál alkalmazott logika mentén, először a ragokat ismerteti egyes számban, majd a birtoktöbbsítőket foglalja táblázatba, végig magas és mély hangrendű szavakon (*fa, kép*) alkalmazva megismétli a táblázatokat. A megjegyzés itt módszertani jellegű, elmagyarázza, miként kell táblázatokat használni, hogyan alkalmazható pl. a *báz* szó esetében. A 2. számú megjegyzés nyelvhasználati érdekességet tartalmaz, az *anya* és *anyja* szó ragozását, miszerint a *t-t* vagy az *n-et* (!) egyes és többes szám harmadik személyben megkettőzzük (*attya, attyok, anyja, annyok*), de vannak, akik úgy írják, hogy *anyja, atyja*. A 3. pont arra hívja fel a figyelmet, hogy az erősebb nyomaték kedvéért kirakjuk a személyes névmást is, például az *én fám*.

A „viszonzavakat” (= ragok) fordítás és példák segítségével mutatja be. Ezek a következők: *ba, be; ban, ben; ból, böl; ért; hoz, bez, böz; ig; ként; kép; kor; nál, nél; on, en, ön; ra, re; ról, ról; tól, tól; ül, ül; vá, vé; val, vel*. Nem tesz különbséget az egyes „viszonzavak” között, viszont a továbbiakban többször is tanítja az irányhármasság rendszerét. Megjegyzi, hogy ezeket a viszonzavakat nem lehet a főszótól elválasztani, mert akkor elvesztik az értelmüket. Felhívja a *-vá/-vé, -val/-vel* hasonulására, azzal a kitételrel, hogyha ha a szó két utolsó betűje mássalhangzó, akkor csak *-al/-el* végződést kap. Pl. *pénzel, kardal*.

Ugyanezen paragrafus részét képezik a névutók is, jelesül a következők:

alá unter: pad alá, unter die Bank; alatt; alól; által; elé; előtt; elől, ellen; eránt; felé; felől; fölé; fölött; gyanánt; begyé/begyibe (1. ma *fölé*); *begyett* (1. ma *fölött*); *belyett; köré; kerül; közé; között; közül; közepett; megé; megett; megül; mellé; mellett; mellől; miatt; nélkül; szerint; óta/ólta; után; végett; múlva*. Ebből vezeti le személy megnevezése esetén a személyes névmások ragozását: *be, in: bennem, in mir; benned, in dir; benne; in ihm; bennünk, in uns; bennetek, in euch; bennök; in ihnen* stb. Majd pedig bevezeti a kettős viszonzszavak kategóriáját, ahol a névszóhoz két viszonzszó társul. Ezek a következők: *innen; túl; felül; kívül; alól; belől; keresztül; által; nál-nél; fogva; tól-tól fogva; hoz-bez; képest; ra-re nézve; on-en-ön ként; darabonként; túl, túl* (ahol főszó először felveszi az *as/es/ös* toldaléket pl. *darabostul, marbastúl*); *számára* (az *Úrnak számára*).

Különös részletességgel ismerteti az igeragozás rendszerét. Az igéket cselekvő, szenvedő és középigék csoportjába rendezi, a kor hagyományait követően¹³ külö-

¹² Kérdő névmásként a következőket szerepelteti: *ki?/kicsoda?; mi?/micsoda?; minő?/milly?/millyen?; mellyik?; mennyi?; hány?; mekkora?*

¹³ Vö. Hunfalvy Pál 1857. A magyar igeidők használhatása. In: Hunfalvy Pál (szerk.): *Magyar nyelvészet*. Második évfolyam. Pesten, Eggenberger Ferdinánd. 435–463.

níti el az igeidőket¹⁴ és igemódokat¹⁵. A határozott és határozatlan, valamint a magas és mély hangrendű ragozást következetesen végigvezeti a táblázatokban. Bemutatja a főnévi igenév ragozását, ismerteti a nem rendhagyó igék ragozásait¹⁶. Nem maradnak el a *-bat/-bet* és a *-lak/-lek* használatára vonatkozó ismeretek sem. Külön tanítja a szabálytalan igék ragozását, mindegyik ragozási rendszerét külön-külön feltüntetve¹⁷. A személytelen igék paragrafusában kerül elő a birtokos eset és személyragozás, itt már Verseyhy felfogását követve ismerteti azt. Ezt a témakört magyar–német és német–magyar fordítási feladatokkal gyakoroltatja.

A határozók tárgyalásakor újra előkerül a melléknévfokozás, s néhány, ma már a nyelv régies stílusrétegéhez tartozó – s ezért a nyelvkönyvekből kikopott – határozó képzője¹⁸. A helyhatározókat az irányhármasság rendszerében tárgyalja. Az időhatározók, a kötőszavak és az indulatszavak egyszerű felsorolás szintjén jelennek meg.¹⁹

3.3 A szófűzésről

Következő nagyobb egységben a szófűzés, szintaxis rejtelmait tárja az olvasó elé.

„Die Wortfügung läßt sich im Ungarischen durch bestimmte Regeln nicht so genau feststellen, wie in anderen Sprachen, sie ist demnach sehr frei, und man kann einen Satz so oft versetzen, als sich Wörter in demselben befindet; denn nur der stärkere Nachdruck, den man auf ein Wort legt, entscheidet, ob dieses oder jenes Wort den ersten Platz im Satz behaupten soll, welchem dann die übrigen in jener Reihe folgen, in welche ihr Nachdruck abnimmt.“²⁰ – olvasható a 48. paragrafusban.

¹⁴ A rendszerbe foglalt igeidők: *jelen-, félmúlt, múlt, régmúlt és jövőidő*.

¹⁵ A rendszerbe foglalt igemódok: *kijelentő-, kérő (=felszólító)-, és határozatlan mód*. A határozatlan mód címszó alatt tünteti fel a *melléknévi igeneveket, a határozói igeneves -va/-ve, -ván/-vén* szerkezeteket.

¹⁶ L. *v* végű, *s, sz, z'* végű igék ragozása vagy a teljes és részleges hasonulás formái.

¹⁷ A szabálytalan igék kategóriájába a következő igéket sorolja: *van (annak használatát is magyarázva) alkudni, aludni, bújni, cselekedni, enni, fekünni, főni, fúni, baragudni, bidegedni, binni, bívni, igyekezni, jönni (jöni), inni, lőni, betegedni, elégedni, melegedni, menni, nőni, nyőni, nyugodni, öregedni, részegedni, ríni, róni, szívni, szőni, tenni, venni, vinni, vívni*.

¹⁸ Pl. *hasonlólag, folyvást*.

¹⁹ Példaként álljanak itt az időhatározók paragrafusában felsorolt szavak: *ma, most, mostan, holnap, tegnap, minap, reggel, korán, este (estve), éjjel (éjszaka), délest, az idén, taval, bajdan, rég, régen, régente, egykor, eleinte, későn, gyakran, gyakrabban, leggyakrabban, soba, mindég, mindenkor, valaha, néha, majd, mindgyárt (mindjárt), tüstént, legott, ezennel, azonnal, ezentúl, azután (asztán), ezután, bamar (bamarább), egyszer's mind*.

²⁰ A magyarban, más nyelvekkel összehasonlítva, a szóillesztés szabályai nem pontosan megállapíthatók. Ennél fogva az nagyon szabad, és egy mondatot annyiszor alakíthatunk át, ahány szó található benne. Aztán már csak az egy szóra helyezett erősebb nyomaték az, ami

Miután leszögezi, hogy nincsenek olyan feszes szabályok a magyar szórendet illetően, mint más nyelvek esetén, ismerteti a főnevekre vonatkozó szórendi szabályokat. A kérdő mondatok – bevonva a vizsgálatba a tagadást tartalmazó kérdéseket is (!) –, a személynevek, és titulusok esetében világít rá a szórendi szabályokra. Újra tárgyalja a birtokos szerkezeteket és szórendjüket – megjegyzésben hozzáfűzi az *-ék* kollektívum ismertetését –, tanítja a teljes és részleges tagadást. Ezeket a jelenségeket egyszerű és összetett német mondatok magyarrá fordításával gyakoroltatja.

A melléknevek szófűzésének paragrafusaiiban visszatér az egyeztetés kérdéséhez, tanítja a mértékegységek megnevezéseit és használatát, az összehasonlítás fajtaíait. A fokozott melléknevek használatára vonatkozó ismeretek után ismerteti a *minden* és *mindnyájan* személyragos alakjait.

A számnevek esetében újra felhívja a figyelmet az egyeztetésre.

A névmások paragrafusait is arra használja fel, hogy kiemelje a már tárgyalt, és a szintaxis fejezetben is szerepeltethető ismereteket.²¹

A viszonzyszavak paragrafusaiiban átismételteti az irányhármasság rendszerét, s itt tesz kísérletet a helységnevek helyragokkal való bővítésének tárgyalására²². Kiemeli a helyragok konkrét és elvont használati módjait.

Az igék paragrafusait a különböző egyeztetéseket gyakoroltatására használja fel.

A mű szintaxissal foglalkozó paragrafusai az eddig tanultakat a mondat szintjén alkalmazzák, és számos kisebb, praktikus ismerettel egészítik ki az addig elsajátítottakat.

Nyomárkai István (2002) kutatásai nyomán elmondható, hogy a kor felfogása ki-fejezetten károsnak ítélte meg a túlzott elméleti magyarázatot, mivel az nehezíti a nyelv használati szabályainak megértését. A nyelvtan mindenkoron a beszélt nyelvet helyezi előtérbe, de törekszik a nyelvtan pontos és részletes átadására. A nyelvtani jelenségek több alkalommal is – de soha nem indokolatlanul – felbukkannak a műben, spirális szerkezetet alakítva ki. Az alkalmazott rendszereket következetesen viszi végig, számos példán alkalmazza a tanultakat, az általa nehezebbnek ítélt részeket külön gyakoroltatja. A gyakorlatok – a kiejtési gyakorlat kivételével – fordításon alapuló drillek. Az összehasonlító szemlélet végigvonul a grammatikán. A grammatikai hagyományokat tisztelve, de a funkciót szem előtt tartva logikus rendszert tár a tanuló elő.

---

eldönti, hogy ezt vagy azt a szót kell a mondat első helyére állítanunk; ezt a fennmaradók olyan sorrendben követik, ahogy a nyomatékok csökken (ford. P. K.).

²¹ Pl. a személyes névmás nyomatékosító szerepe.

²² Die einheimischen Namen der Städte und Dörfer, die sich mit den Vokalen: *a, e, o, ö, ü* und mit den Mitlauten *d, g, gy, k, l, p, r, s, t* endigen, nehmen die Verhältnißwörter an: *ra, re – an, on, en – ról, röl.* z. B. Buda, Budára, Budáról, Pest, Pécs, Arad, Fajérvár, Sümeg

Jeder aber, welche ausgehen mit *i, u, m, ny, ly* neben die Seilben an: *ba, be – ban, ben – ból, böl* z. B. Apátiba, Hegyfaluól, Sopronban, Komáromból, usw.

Ausnahmen: Eger, Nagyszombat, Modor, Györött, Fejérvárott

3.4. „Néhány az életben gyakran előforduló szólásmondás”

A könyv első felét meghatározó hang–szó–mondat leírási sorrend után, a második rész mondatközpontú. A mondatok erősen szituációhoz, mindennapi élethelyzetekhez kötöttek; nem összetettek s rövidegük okán könnyen megjegyezhetőek. A memorizálást az is elősegíthette, hogy lexikailag nem túltelítettek. Nem alkotnak párbeszédet, de az egymást követő 145 mondat a legtöbb esetben a kérdés-felelet struktúrát követi. Olyan társalgási mintákat ad, amelyek a gyakorlati életben használhatók egy-egy szituáció variánsát felsorakoztatva. Például:

Mint szolgál egészsége? Meglehetősen. Jó színben van az Úr. Nem legjobb színben van az Úr. Mi baja van az Urnak? A fejem fáj. Igen sajnálom. Talán megbűtötte magát? Meglehető.

Két hasábra szerkesztve, egy sorban egy magyar mondat és annak német fordítása olvasható. A mondatok olyan szófordulatokat tartalmaznak, amelyek a környezet tárgyi világához kötődő szókincsbővítés mellett bemutatják a gondolatokat és érzelmeket verbalizáló kifejezéseket is:

Hogy ez a posztó! Tizenkét forint réfe. Azt megéri, mert finom. Akar még valamit vásárolni az Ur? Többet nem, mert nincs pénzem. Azt nem hibetem el. Való igaz; én nem hazudok.

A témákat ügyesen köti át, így akár folyamatos szöveggént is érdekes olvasmányt és tanulási segédanyagot alkot. Például az időjárás témájával foglalkozó mondatokat a gyümölcsök érése, majd az asztalterítés, étkezés élethelyzete követi:

A fák bimbóznak – virágoznak. Már érik a cseresznye – medgy – baraczk – alma – körtvély, de a szilva még nem kékül. Rekkenő meleg van. Porzik. Én az árnyékról a verőfényre megyek. A hold világít. Újbold – bold' telte – bold' fogyta van. A szőlő még nem puhul. János teríts asztalt! Terítve van az asztal. Tálalva van. Az asztalon a leves. Hol vannak az ezüst kanalak és villák? A kések nem igen élesek, meg kell őket köszörülni. Hol vette az Ur ezen tányérokat és tálokat?

A mondatok témájáról arra következtethetünk, hogy felnőtt nyelvtanulók számára állította össze azokat. Pl.

Hol mulatott az Úr?...Nyáron valamely ferdőbe akarok utazni... Mikor leszel ismét szerencsém az Úrhoz? Nem sokára megfogom tenni tiszteletemet. Ajánlom magamat.

A köszönési formák bemutatásával kezdi a *Néhány az életben gyakran előforduló szólásmondás* című részt. Többször érint olyan témát, mely az egyéb hasonló egy-

séget tartalmazó nyelvkönyvekben nem található meg, mint például az utolsó, amely mintegy véget vet ennek a résznek: a halál.

Azt mondogyák, hogy N. N, Úr megbalt. Meg lebet, mert igen beteg volt. Sajnálom, ha ugy van. Derék emberséges ember volt. Micsoda nyavalája volt N. Urnak? Vízkórságban szenvedett, de már az öregség is nyomta szegényt. Egy özvegyet és bárom árvát hágy maga után. Nyugodgyék békességben.

3.5. Az olvasókönyv

Az „Olvasókönyv, melyben könyvebről nehezebbre lépcsőként történik az által menetel” 38 szöveget tartalmaz, szinte valamennyi arra törekszik, hogy hasznos ismereteket közöljön. A szövegek terjedelme egyre bővülő, témáik egyre elvontabbak, tehát megállapítható, hogy a szerző hű marad a fejezet címéhez. A szövegeket – legalábbis az első 27-et – szótár követi, ahol az előfordulás sorrendjében tünteti fel a vélt új szavakat s azok német megfelelőjét. A szövegek egyre komplexebbek, lexikailag egyre terheltebbek, mégis egyre kevesebb új szót tüntet fel utánuk a szerző, mígnem a 28. számú szövegtől teljesen elhagyja az ismeretlen szavak listáját és fordításukat. Az 1. szöveg – emlékeztetve a könyv előző részére – olyan mondatok halmaza, ahol nem feltétlenül van erős koherencia, inkább asszociációs mondatfűzérnek nevezhető. Az első hét szöveg olyan nyelvtani gyakorlatként írható le, mely a szókincsbővítés mellett a tárgyeset, a birtokos eset, a tagadás, a számnevek és az igeragozás gyakorlását tűzte ki célul. Az első számú szövegbe redukált nyelvi szintű mondatokat gyűjtött össze. Ezek igazságtartalmát megkérdőjelezhetetlennek tarthatta. Ezek olyan közhelyek, amelyeknek nyelvi szintje könnyű; s ennek ellenére számos nyelvtani jelenséget felsorakoztat. Figyeljük meg ezeket a mondatokat.

A város szebb és népesebb, mint a falu, de ez egészségesebb a lakásra. A vad- állatok a sűrű erdőkben és vadonokban vannak. A tebenek, juhok, kecskék hasznos háziállatok, de a kutya leghivebb az emberhez. A tiszta víz legjobb ital, a kenyér leg szükségesebb eledel. Ezek szántóföldek, rétek, és szőlőskertek igen termékenyek. Minden kezdet nehéz. A magyar nyelv nem atyafiságos más európai nyelvekkel.

Érinti a mai nyelvkönyvek és nyelvvizsgakérdések számos tételét, majd egy közmondást idéz, melyet nem nehéz párhuzamba hozni a nyelvtanulással, majd pedig a magyar nyelvre vonatkozó, tudománytörténeti szempontból is fontos mondattal záródik a rész.

A szöveg majd minden szava megjelenik az alatta található szótárrészben. Érdeemes megfigyelni, miként tünteti fel a szavakat, amit a szövegben még kötőjellel ír, az a szótárban már egy szóként olvasható; egy sorban találjuk a *e* és az *e* szavakat, fordításként pedig az első esetben a német nyelv közelre mutató névmás, míg az utóbbinál a személyes névmás egyes szám harmadik személyének semleges alakja áll:

<i>Város, Stadt;</i>	<i>Vadállat, wildes Thier;</i>
<i>szép, schön;</i>	<i>sűrű, dicht;</i>
<i>népes, volkreich;</i>	<i>erdő, Wald;</i>
<i>mint, als;</i>	<i>vadon, Wildniß;</i>
<i>falu, Dorf;</i>	<i>tebén, Kub;</i>
<i>de, aber;</i>	<i>juh, schaf;</i>
<i>ez, dieser – e – es;</i>	<i>kecske, Ziege;</i>
<i>egészséges, gesund;</i>	<i>hasznos, nützlich</i>
<i>lakás, Wohnung;</i>	<i>báziállat, Haustbier stb.</i>

A nyolcadik szöveg ismét az 1. sorszámot kapja meg, s innentől kezdve a szövegek nagyobb tematikus egységbe rendeződnek²³, s még 31 szöveget találunk, amelyek az egyszerűsített olvasmányoktól az egészen elvont témáig közvetítik a nyelvi és tartalmi tudnivalókat.

Az összehasonlításért vessünk egy pillantást az *Olvasókönyv* első szövege után az utolsóra, melynek címe:

A Haza és hazai szeretet. (Töredéke a szerzőnek egy beszédéből):

Felséges, és szent érzés a Hazának szeretete, melly azt a kinek keblében lángol, arra kötelezi, hogy a tiszta erkölcsöket – az országoknak valóságos talpkövét – önnön példa adásával gyarapítsa polgár társai között! csak egy olyan országnak sorsa rendíthetetlen az üdők' fergetegében, mellynek polgárait a hazai szeretet lelkesíti! Hol a Hazának szeretete lángol, ott kétség kívül Haza is van, sőt a mi több, ott a Haza még szeretetre is méltó; – az ember nem arra született, hogy csupa természeti állapotban éllyen, hanem arra, hogy társaságos életbe lépven, viszonyos segedelemmel magas elrendeltetését annál bizonyosabban elérje;...

s ezt a mondatot még egy oldalon keresztül fűzi. Tehát gyaníthatóan ez a nyelvi szint volt számára a kitűzött cél.

3.6. Márton és Kiss

A fenn olvasottak ismeretében idézzük fel Mikó Pálné Márton Józsefet, mint nyelvtankönyvíró bementő szavait, és azt fogjuk tapasztalni, hogy pontról pontra ugyanezen állítások elmondhatók a tankönyvíró Kiss Pálról is.

„Márton a hangzó nyelv, az élő beszéd elsődlegességéből indul ki. /.../ Az egész tananyagból kirajzolódik Márton tanítási módszerének alappillére: a nyelvtani szerkezeteket egzakt módon leírni, élő-valódi példákkal bemutatni, „oda-vissza”

²³ I. Az Emberről.

II. A Világról.

III. Az embernek szükségeiről.

IV. Elegyes tárgyak.

fordítással rögzíteni. Ebben a hármasságban a tankönyv még egy segítséget megad, mert minden egyes nyelvi példához a másik nyelven is melléállítja a megfelelőjét. A biztonságos tudáshoz minél több gyakorlás kell, még az elméletben egyszerűéhez is. Ahol pedig a szabályos és a rendhagyó ütközik össze, ott nem a szabály alóli kivételek betanulása az egyedüli megoldás, sokkal inkább a rendszeres gyakoroltatás.

A gyakorlatok, amint említettük, kizárólag fordítások. Mintául vannak ott a könyvben a szószerkezetek, a példamondatok, sőt a beszélgetések szövegei; mindkét nyelvben és mindkét nyelven; a német olvasókönyv ezenfelül még hosszabb történeteket is közöl a szokásos két hasámban párhuzamosan elhelyezve” (Idézi: Giay–Nádor 1998: 163).

Bár a nyelvtani leírásokban, példákban, feladatokban és szövegekben eltér a két grammatika, mégis felfogásbeli hasonlóságuk szembeűnő; Márton hatása egyértelmű²⁴.

4. Magyar gyakorlások

Talán a füzetek címe megtévesztő, arra gondolhatunk, hogy nyelvtani jegyzeteket, gyakorlatokat, esetleg szavak listáját is megtaláljuk az 1840. június 24-én megkezdett gyakorlóírkákban. Ha ezt gondoljuk, akkor elfelejtjük, hogy Ferenc József ekkor már 4 éve, heti 210 percet töltött magyarórán, amelyre még készülnie is kellett – s bár hétvégén is voltak órái –, ha játszhatott, magyar játszótársak is vártak rá. A tanulóéveket megelőzően pedig magyar dajka szoktatta magyar beszédre a kis gyermeket – olvashatjuk Angyal Dávid már többször idézett könyvében (1942: 24).²⁵

Arra vonatkozó utalást, hogy az órákon nyelvtant is tanultak és gyakoroltak, arra egyetlen, a füzet felső margójára írt jegyzet villant fel számunkra.²⁶ Sok-sok órányi tollbamondás eredményét – 180 írott oldalnyi szöveget találunk ebben a füzetben.²⁷ Ebben az időben elterjedt módszer volt a megtanulandó anyag lediktálása s annak szó szerinti visszakerdezőse²⁸; noha a diktálás-visszakerdezős módszerét a

²⁴ Arra nézve nem találtam utalást, hogy a két szerző ismerte-e egymást személyesen, de talán nem megalapozatlan azt feltételezni, hogy igen. Szerintem annak van kisebb realitása, hogy Bécsben két tekintélyes tankönyvíró és nyelvtanító, aki húsz éven át ugyanazon városban él és tevékenykedik, ne ismerje egymást.

²⁵ A magyar nyelv nagy súlya, a főherceg eljövendő uralkodására való felkészítésnek a módja, szerintem számos kultúrtörténeti, történelmi kérdést vet fel, melynek végiggondolása a történezt illeti.

²⁶ <i>olvas</i>	<i>te számlálj</i>	<i>mi számláljunk</i>
<i>olvass</i>	<i>ő számláljon</i>	<i>ti _____jatok</i>
		<i>ők _____janak</i>

²⁷ Reményeim szerint a kézirat megjelenhet nyomtatott formában, s így valódi forrás értéke lesz.

²⁸ Vö. Fináczy, Ernő 1899–1902. *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

korszak összes tanügyi rendelkezése elutasítja.²⁹ A diktálás egyeduralmát próbálták ezek a rendeletek megtörni, de nem akarták a tollbamondást teljesen kiirtani a tanítási módszerek közül. A nyelvoktatás esetében – a többi tantárgyhoz viszonyítva kiválóan fejleszti a beszédészlelés és a beszédmegértés komplex mechanizmusát, amely az egymásra épülő szintek és az egymás mellett működő területek összehangolt munkáját öleli fel. A folyamat első szintjén az akusztikus jeleket észleli a hallgató, ebből a fonetikai szinten meghatározza a beszédhangokat, ahonnan eljut a szóértés, mondatértés és szövegértés fázisába (vö. Gósy 1999: 61–120). A tollbamondás eredményeként olvasható szöveget megvizsgálhatjuk a beszédpercepció és a tartalom oldaláról is.

4.1. A füzetek tartalma

A *Gyakorlások* két egységre bontható, az első inkább földrajzi, gazdaságföldrajzi leírását adja Magyarország vármegyéinek, a második pedig a magyar történelem részletes ismertetése. Az első lapon a következőket olvashatjuk:

*Baranya vármegye 91
négyyszögü métrföldnyi, hosszuságában
15. szélességében pedig 10 mértföldnyi.
Találtatik benne egy sz. k³⁰. és 10
m.v.³¹ 328 fal.³² 71 pszt.³³ Említést kö,,
vetkező helyek: 1 Pécs sz.k.v. Püspöki lak,
van Gynmasiuma, Academiája, Irgal,,
mas barátok kolostroma, és betegháza,
roppant széki temploma, egy könyv,,
tára, melly 12000 kötetből ál, papiros,,
malma. Ezen város régente nagy
Lajos üdejében igen bires volt, innen
származott azon közmondás: Ma,,
gyarnak Pécs, németnek Bécs; de
fényébül (is átbúzva) a törökök ismételt pousz,,
titása által nagyon szenvedett. 2.
Sikolós, m.v. a vörös borárul neve,,
zetes. 3. Mobács gyászos emlékezetü.*

Majd a mohácsi csata leírása és következményei olvashatók. Ezt – hasonló struktúrát követve – Szepes, Sáros, Zemplén, Ungvár, Bereg, Abauj, Torna, Gömör, Bor-

²⁹ Vö. (2.) Ratio Educationis (1806).

³⁰ szabad királyi város

³¹ mezőváros

³² falu

³³ puszta

sod, Heves, Csongrád vármegye leírása követi, benne a tájegységekre, a természeti értékekre, látnivalókra, a vármegye gazdaságára vonatkozó adatokkal. Pl.

*Tiszán túl való kerület 11 Megyét foglal ma,
gában, mellyek: Marmaros, Ugocsa, Szatmár,
Szabolcs, Bibár, Békes, Arad, Csanád, Toron,,
tál, Temes, Krasó Megyék, a kerulethöz tar,,
toznak a (az 'a' beszúrva) Hajdú városok is.*

Ezen vármegyék leírását már nem találjuk meg, hanem a füzetek „A Magyar nemzet történetei”-vel folytatódnak. Elsőként a magyar nép eredetéről olvashatjuk a következőket:

*Első kérdés, mellynek föloldását a történettől
várjuk, ez: Honnan eredtek a Magyarok, és
ból kell keresni azoknak ősi lakhelyeit? Az
írok' serege sokfelé elégazik ezen kérdés feitege,,
tésében. Nem is csuda; mert valamint egyéb
nemzetek kezdetét többnyire vastag köd leplezi:
ugy a Magyarok eredete is a régiség homályában
röjtözik. Vannak nagy tekintetű történet írók,
kik a Magyarokat a régi Hunnosokkal egy
eredetű népnek tartják, mások ellenben,
kik ezt tagadják. Akar mint legyen a
dolog, abban mégis mindnyájan megegyeznek,
bogy ezen nép Ásiai eredetű. Nem megveten,,
dő jegyzés itt az is, bogy a legalacsonyabb
soron magyar is, a hagyomány szerint, melly
szájrul sszájra száll, magát ma is Szitja
Magyarnak valja, ez legalább arra mutat
bogy Azsia Szitjában kell nyomozni a nemzetünk
első lakhelyét.*

A történelem előadása kronologikus sorrendben történik, tehát a magyarok vándorlásával, a honfoglalással, illetve a Kárpát-medence történetével kezdődik. Elmesél néhány legendát és mesét, majd Árpád fejedelemségétől kezdve az uralkodók életútja köré szerveződve mutatja be a magyar történelmet. Pl.

*... eltökéltették a rosznak elejét venni, azért
egy akarattal a nemzet hét vezéri Árpádot
Álmos fiát fejedelemnek választották, ugy, bogy
azután is szakadatlanul Árpád utódjai közül legyen
a fejedelem. A választás megesvén, Kozár szom,,
szédjaik ('a' áthúzva) szokása ('ser' áthúzva) szerint az új fejedelmet*

*paizsokon felemelték, részint hogy ötet mindenek
látbassák, részint hogy ezáltal annak mások fölötti
állását ábrázolják. Ezután örök hűséget és
engedelmességet esküdtek árpádnak; ezen esküt
pedig megerősíteni akarván a hét főnőkök
megnyitván erejket, egy edénybe véreket folyadták (az első t be-
szúrva)
s' mondák: úgy ontassék annak vére, ki közülök
ezen esküt fölbontani merné.*

Tanulmányomban nem célolok a szöveg tartalmi elemzése, nem próbálom meg kideríteni, milyen források alapján írta meg a szöveget Kis Pál. Stílusát tekintve a füzetekben található szövegek érdekes olvasmányok, melyek teljes képet kívánnak nyújtani nem csupán a történelemlről, hanem a szokásokról, a nemzetiségekről, a mondákról és legendákról és a földrajzról.³⁴

4.2 Néhány következtetés a szövegből

Ferenc József precizitására, szorgalmára utal a világos íráskép³⁵, a helyesírási, a beszédészlelésből és -megértésből fakadó hibák számának folyamatos csökkenése. Bár az elkövetkezendőkben a hibákból, javításokból és elírásokból fogok következtetéseket levonni, szeretném hangsúlyozni, hogy ezek száma – kivált a terjedelemez képest – elenyésző. Formai szempontból a legtöbbet az elírások és javítások árulnak el nekünk. A javítások majdnem minden esetben Ferenc József keze nyomát viselik, a 180 oldalon csupán háromszor fordul elő, hogy megjelenik Kis Pál kézírása.³⁶ Sok esetben nincsenek kijavítva a hibák, sőt, találunk állandósult hibákat is.³⁷ Ezek a javítások és hibák a bizonyítékok arra, hogy tollbamondással van dolgunk. Például gyakori szófordulat a *tudni illik*, mely csupán egyszer szerepel ezzel az írásképpel, a többi tizenkét esetben a *tudni illig* formát olvashatjuk. A beszédészlelés – főleg a zöngés és zöngétlen mássalhangzók felcseréléséből adódó elírásokból gyűjthetünk egy csokorral: *Hernát folyó, délcek, feiteget* stb.

Az anyanyelvi transzferből eredően többször ír s vagy z betűt sz helyett; s egyes szavak írásképeiben is tükröződik (*Austria, chatbolikos, protesztáns*). Miként Kiss *Grammatikája* sem szentel különösebb figyelmet a minőségi különbséggel nem rendelkező hosszú és rövid magánhangzók helyesírásának, akként a füzetekben is rapszodikusan jelennek meg ezek (*négyszögü, következő és következő, szölő,*

³⁴ Feltehetően forrásként szolgálhatott: Pray György *Historia regum Hungariae* című 1801-ben megjelent könyve vagy a német államismereti munkák mintájára készült, Bécsben 1735–1742 között napvilágot látott *Notitia Hungariae*ja, Bél Mátyás munkája.

³⁵ Szerencsénkre néhány rajz díszíti a füzetek margóját.

³⁶ Hogy valóban az ő kézírását láthatjuk, azt a havi jelentések bizonyítják.

³⁷ Ilyen például a *Tiszsza* nevét rendre két sz-szel írja, majd áthúzza az egyik sz-t.

bires stb.). A *Grammatikában* és a füzetekben is megfigyelhető az igekötők és a ssz, nny, hosszú mássalhangzók ingadozó írásképe (*vissza nyerte, visszafoglalandó, elszűkött, át ment, aszszu, válasszon, annyi, toronynyal* stb.). Nem figyel arra a grammatikájában leírt helyesírási szabályra sem, miszerint a titulusokat mindig nagybetűvel írjuk. Egyetlen szó szerepel következetesen nagy betűvel, ez pedig a *Magyar*. A tanár nyelvjárása is megjelenik, olyan szavak formájában, melyeket a grammatikában a standard nyelvhasználathoz igazít (pl. *kötetbül- kötetből, idő- ben*).

Hogy nem csupán az akusztikus jeleket észlelte, és íráskészsége automatizálódott az évek során, fonológiai tudatossága egyre biztosabb lett, arra is a javításokból következtethetünk. Mikor azt látjuk, hogy a „megint kiindulnak magoknak új hont keresendők” szövegrész „megint” szavát megelőzi egy áthúzott szótöredék, az „ism”, joggal feltételezhetjük, hogy itt a kontextusból következtetve az „ismét” szó leírásához fogott hozzá. Ugyanezen állítást erősíti az a mondat, amely úgy kezdődik, hogy „Tuhutum Erdélynek ura” – amit a diák úgy fejez be, hogy „lett”, s mikor a tanár tovább diktálja a mondatot, ezt a szót áthúzza, és leírja a hallott „lón” igét. A majd szó három formában jelenik meg, kezdetben *maid* formában, ezt követi a *májd* íráskép, s az utolsó oldalakon „elnyeri” a *majd* formát.

Hasonló példák bizonyítják, hogy Ferenc József nem csupán íródeákja volt a füzetben olvashatóknak, hanem értette is a leírt szöveget. Rendelkezett a szükséges nyelvi előismeretekkel, kombináló- és a beszédszándék felismerésére vonatkozó képességgel. 1847-ben, midőn negyedszer járt Magyarországon, István főherceg beiktatása alkalmából beszédet tartott Albert főherceg helyett – magyarul. Ekkor a magyar urak elámultak remek kiejtésén, de csak kevesen tudták, hogy a beszédét nem csupán elmondta, hanem értette is.

Irodalom

- Angyal Dávid 1942. *Az ifjú Ferenc József*. A Magyar Történelmi Társulat Kiadása.
- Ballagi Moritz 1854. *Ausführliche theorisch-praktische Grammatik der Ungarischen Sprache für Deutsche*. Negyedik kiadás. Pest, Gustav Hedenast.
- Davis, Paul–Rinvoluceri, Mario 1988. *Dictation. New Methods, New Possibilities*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Dr. Zimmermann Jakab 1856. *Nyelvgyakorlatok „Erste Sprach- und Lesebuch”*. Pest, Müller Emil.
- Éder Zoltán 1983. *Fejezetek a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetéből*. ELTE Budapest.
- Fináczy Ernő 1899–1902. *A magyarországi közoktatás története Maria Terezia korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Gerő András 1999. *Ferenc József, a magyarok királya*. Pannon Kiadó, Budapest.
- Gonda Imre–Niederhauser Emil 1977. *A Habsburgok*. Gondolat, Budapest.
- Gósy Mária 1999. *Pszicholingvisztika*. Corvina, Budapest.
- Hunfalvy Pál 1857. A magyar igeidők használhatása. In: Hunfalvy Pál (szerk.): *Magyar nyelvészet*. Második évfolyam. Pesten, Eggenberger Ferdinánd. 435–463.
- Magyar gyakorlások*. 1840-től. *Handschriften-, Autographen- und Naschlaß-Sammlung*. Cod. Ser.n. 12506 310–163.

- Márton József 1820. *Praktische ungrische Sprachlebre für Deutsche*. Harmadik kiadás. Anton Pichler, Bécs.
- Mikó Pálné 1998. Márton Józsefről. In: Giay Béla–Nádor Orsolya (szerk.): *A magyar mint idegen nyelv / Hungarológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 158–163.
- Monatsberichte in Schuljahre 1841–1845. Handschriften-, Autographen- und Naschlaß-Sammlung*. Cod. Ser. n. 9296; Cod. Ser. n. 12526.
- Nádor Orsolya 1998. A magyar mint idegen nyelv / hungarológia oktatásának története In.: Giay Béla–Nádor Orsolya (szerk.): *A magyar mint idegen nyelv / Hungarológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 39–97.
- Nemeskéri Kis Pál 1834. *Ungarische Grammatik nach einer neue und leicht faßlichen Methode theoretisch und praktisch bearbeitet*. Wien, Gedrukt und im Verlage bei Carl Gerold.
- Nyomárkay István 2002. *Anyanyelvi ébredés és hagyomány nálunk és szomszédainknál*. Lucidus Kiadó, Budapest.
- Szathmári István 1968. *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Versegi, Franciscus 1793. *Proludium in Institutiones Linguage Hungarical*. Pestini, Trattner.
- Verseghy, Franz 1805. *Neuverfaßte Ungarische Sprachlere*. Pesth, Joseph Eggenberger.